

НОВІ РАКУРСИ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БОЛГАРСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ

Лейтмотивом сучасних культурно-антропологічних та етнофольклорних досліджень славістики стають дослідження, присвячені всебічному вивченню ідентичності спільнот України. Визначаючи актуальність тих аспектів славістичної народознавчої науки, у яких аналіз етнокультури болгар проводиться в контексті національної, соціальної та локальної ідентичності як на теоретико-методологічному, так і на практичному, або суспільно-культурному, рівнях із залученням широкого європейського наукового досвіду, такі дослідження мають комплексний характер і спрямовані на поліфункціональне та міждисциплінарне вивчення традиційної народної культури, яка й надалі залишається одним з найголовніших культурно-ідентифікаційних чинників, за якими моделюється ідентичність спільноти.

Ключові слова: болгары України, етнокультура, ідентичність, славістика.

Лейтмотивом современных культурно-антропологических и этнофольклорных исследований славистики становятся исследования, посвященные всестороннему изучению идентичности общностей Украины. Определяя актуальность тех аспектов славистической народоведческой науки, в которых анализ этнокультуры болгар проводится в контексте национальной, социальной и локальной идентичности как на теоретико-методологическом, так и на практическом, или общественно-культурном, уровнях с применением широкого европейского научного опыта, такие исследования имеют комплексный характер и направлены на полифункциональное и междисциплинарное изучение традиционной народной культуры, которая и в дальнейшем остается одним из основных культурно-идентификационных факторов, которые моделируют идентичность общности.

Ключевые слова: болгары Украины, этнокультура, идентичность, славистика.

The detailed analysis of national identity, in particular Bulgarians in Ukraine, becomes the leitmotif of modern cultural-anthropological and ethnofolklore studies that determines the urgency of those aspects in Slavonic ethnology that take notice of problems concerned the national originality and ethnic identity, both on the theoretically-methodological and on the practical, social-cultural levels, enlisting wide European scientific experience. These studies have the complex character and are carried out in the context of polyfunctional and interdisciplinary investigations of traditional folk culture as one of the most important cultural-identical factors that mark the identity of the community.

Keywords: Bulgarians in Ukraine, ethnic culture, identity, Slavic studies.

Виявлення етнокультури болгар в Україні, що веде свій початок від записів Ю. Венеліна (1824), збірників І. Тодорова (1903), Г. Янкова (1908) та А. Варбанського (1910), має давню традицію і позначене відомими іменами, серед яких чільне місце належить М. Державіну, котрий, починаючи з 1903 року, проводив польові дослідження в Таврійській, Херсонській та Бессарабській губерніях. Результатом його багаторічної діяльності є двотомна праця «Болгарские колонии в России» (1914–15), оцінена як «найбільш фундаментальне в дореволюційній історіографії дослідження з болгаристики» [18, с. 13]. Перший том присвячено побуту, традиційній культурі, фольклору і звичаям, другий – мові болгар, з висвіт-

ленням проблем, мало представлених у тогочасній науці. Без перебільшення можна сказати, що всі подальші дослідження більшою чи меншою мірою ґрунтувалися на спостереженнях М. Державіна, котрі визначили напрями вивчення культури і мови болгарської спільноти в Україні. Зокрема, ним було здійснено записи на валках болгарських народних пісень й інструментальних мелодій, що зберігаються в Петербурзі.

Записи М. Державіна після відвідання болгарських селищ Півдня України вдалося розшифрувати відомому болгарському етномузикознавцю Н. Кауфману, який зауважував, що вони мають виключний інтерес і є свідченням автхтонності пісенної фольклорної традиції

болгарського населення, яке, проживаючи у великих компактних групах, забезпечувало собі збереження мови, фольклору і традиційної культури. Н. Кауфман проаналізував також «дві цінні колекції» болгарських народних пісень у записах М. Гайдая (1925) і К. Квітки (1930), які зберігаються в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (м. Київ) НАН України [див.: 11]. Серед записів М. Гайдая (п'ять пісень різних жанрів) привертає увагу одна з перших фіксацій болгарського поховального оплакування (з текстом і мелодією) із с. Гановка Бердянського району Запорізької області. Чимала збірка К. В. Квітки – 117 текстів, записаних, головним чином, від болгар-переселенців у Приазов'ї, а також у двох селищах на Кримському півострові – Карасубазар і Кишлав, – представляє переважно традицію колядних пісень, а також окремі зразки інших календарно-обрядових пісень, що свідчить про неперервність народної пісенності болгарської спільноти та її витоки у фольклорі регіону Странджа, звідки походили переселенці.

В Україні, де на 1986 рік нараховувалося близько 50-ти болгарських сіл (234,3 тис. осіб), найчисельнішими були компактні поселення на Півдні – Болградський, Ізмаїльський, Арцизький райони Одеської області, Приазовський і Приморський райони Запорізької області, а також окремі острівні поселення під Миколаєвом (с. Тернівка), на Кіровоградщині та в Криму. Найбільші групи міського болгарського населення проживають у Болграді та Ізмаїлі. Невеличкий «болгарський острів» є в околицях Мукачевого й Ужгорода, як результат політичної еміграції з Болгарії у 20-ті роки ХХ ст. [12, с. 36]. За даними Всеукраїнського перепису населення, проведеного 2001 року, болгар нараховується 204600 осіб, з яких 150600 проживають в Одеській області, переважно в історичному регіоні Бессарабія, а також у містах Болград і Одеса [23, р. 143].

Наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. формуються три болгарські колонії в Криму (Старий Крим, с. Кишлав Феодосійського повіту й с. Балта Чокрак Сімферопольського повіту). Третя за чисельністю (після Буджаку й Таврії) кримська колонія болгар, за даними 1939 року нарахову-

вала 15 344 особи, або 1,4 % від загальної кількості населення [6, с. 232]. Як відомо, період кінця ХІХ – початку ХХ ст. позначений як перехід до систематичних наукових досліджень етнографії Криму [17, с. 19], зокрема в публікаціях О. Музиченка, який збирав фольклорні матеріали болгарського населення с. Кишлав, щоб «почерпнути дещо з багатой скарбниці болгарських звичаїв, обрядів, пісень, прислів'їв, приказок та інших форм, у які вилилося народне життя і народний розум» [16, с. 37]. Він звернув увагу на краще збереження традиційної культури саме серед кримських болгар, чому сприяли як природно-кліматичні особливості регіону, схожі з регіоном Странджи, так і етнічне оточення. Так, болгари, котрі в умовах рівнинних поселень Таврійської губернії опинилися в оточенні українців, росіян, німців або греків, швидше втрачали традиційні риси культури та побуту, навіть попри те, що прибули на півстоліття пізніше і більшою мірою зазнавали асиміляції, аніж спільнота болгар Криму.

Високу оцінку публікаціям О. Музиченка дав свого часу М. Дринов, який спонукав молодого етнографа до подальшої діяльності з вивчення традиційної культури болгар [10]. На ХІІ Археологічному з'їзді, що відбувся 1902 року в Харкові, О. Музиченко виступив з доповіддю «Спостереження над народною творчістю кримських болгар». У 1905 році О. Музиченка, який на той час працював викладачем одеської гімназії і був відомий як автор розвідки про болгарські поселення Криму, було запрошено (разом з М. Попруженком) до рецензування першого випуску «Вардара» Кр. Мисиркова – першого македонського науково-літературного й суспільно-політичного часопису [15, с. 111]. Діяльність О. Музиченка-етнографа досліджував А. Непомнящий [17], систематизацію його праць здійснила І. Носкова [18].

Важливим етапом стали 20-ті роки ХХ ст., коли до вивчення етнокультури національних меншин України, зокрема болгар, звернулися наукові осередки, а також різні культурно-освітні установи та краєзнавчі організації України. Як засвідчила І. Горбань, «українська наукова громадськість у той час чимало зробила для вивчення та збереження особливостей фольклорної культури болгарської спільноти» [8, с. 9]. Одним з найбільш вагомих

здобутків був творчий доробок С. Цветка, котрий уклав чималу збірку народних пісень і казок, яку не так давно було видано в Болгарії [21].

Як відомо, офіційне ставлення до славістики, яка в 1920–1930-ті роки, разом з іншими галузями гуманітарної науки, зазнала репресій та переслідувань, змінюється тільки після Другої світової війни. У ряді університетів створювали чи відновлювали слов'янські відділення. Водночас в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук України в 1944 році розпочав роботу етнографічний відділ, і вже в найближчі роки відбулося чимало експедицій у різні області України. Численні експедиції, також і за участю болгарських учених – Н. Кауфмана, Р. Кацарової та інших, були впродовж 1950–1980-х років у межах дослідної роботи відділу слов'янської фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Вивчення міжетнічних зв'язків у фольклорі на той час становило один із пріоритетних напрямів, привертаючи увагу до побутування традиційної культури болгарської спільноти на території України. Вагомим спільним результатом збирацької та дослідницької діяльності українських і болгарських фольклористів стало фундаментальне двотомне видання «Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР» (1982), у якому було наведено записи також традиційних обрядових жанрів, зокрема поховальних плачів, зібрані в Болградському районі Одеської області. Ця праця справедливо вважається «визначною подією в історії дослідження і публікації фольклору болгарського населення України» [8, с. 10].

Дослідження фольклору та культури болгарської спільноти в Україні надалі проводилося в широкому загальнослов'янському контексті, привертаючи в 1960–1980-ті роки увагу науковців до різних проблем етнокультури, взаємодії традиції та новаторства, тенденцій консервації та дифузії у фольклорі (О. Мордвінцев, В. Матвієнко, З. Василенко, В. Наулко, Л. Демиденко, Н. Шумада, Ю. Круть, М. Гайдай, В. Юзвенко та ін.). Підйом національного відродження на початку 1990-х років актуалізував вивчення традиційної культури як чинника ідентичності болгарської спільноти і висунув низку питань, зокрема

пов'язаних із аналізом обрядової сфери, релігії, етноментальності етносу, акцентує увагу на сучасному стані побутування традиції. Народну культуру болгарської спільноти і надалі активно вивчають у наукових інститутах і університетах Києва, Одеси, Харкова, Львова та в інших містах України, про що свідчать конференції з різних проблем болгаристики, прихід у науку молодих науковців-болгаристів, поява цікавих монографій, присвячених різним аспектам етнокультурної традиції спільноти. Зокрема, це доробки І. Носкової «Крымские болгары в XIX – начале XX в.: история и культура» (Симферополь, 2002), І. Горбань «Фольклор і фольклористика болгар в Україні» (Львів, 2004), О. Боряк «Україна: етнокультурна мозаїка» (Київ, 2006), фольклорні збірки О. Червенко «Болгарський фольклор Північного Приазов'я» (Бердянськ, 2012), Івана й Ельзи Стоянових, які представили збірку казок та народних поетичних творів болгар Бессарабії та Таврії «Късметливата Неда» (Київ, 2013).

Для болгарської науки дослідження сьогодення діаспори є серед найбільш пріоритетних напрямів. Чимала кількість праць, присвячених етнології міграцій загалом і болгарам зокрема, які проживають у прикордонних областях Болгарії, а також в Австрії, Албанії, Великій Британії, Італії, Німеччині, Румунії, Сербії, Словаччині, Угорщині, Україні, Чехії тощо, з'явилася останнім часом. Не випадково, що темою міжнародної конференції, що відбулася в Софії в межах засідання Робочої групи з календарної обрядовості (Ritual Year) при SIEF, були міграції [24]. Однаково важливими залишаються проблеми, пов'язані як з «новою міграцією», так і з традиційними болгарськими спільнотами, зокрема в Україні, що підтвердила наукова конференція «Болгари на чужині, чужинці в Болгарії: інституції, організації, суспільне життя», котра відбулася в Софії 2014 року [3].

Починаючи з 1990-х років минулого століття болгари-переселенці опинилися в центрі уваги науковців Болгарії, які, звертаючись до найгостріших і раніше замовчуваних проблем, пов'язаних з діаспорою, уводять етнологічний аналіз у контекст історико-культурного та соціально-політичного дискурсу. Наголосимо, що раніше, окрім окремих видань, зокрема

офіційного журналу «Славяни», неможливо було відкрито говорити й писати про співвітчизників поза межами країни. І «найглибшим» було мовчання з приводу майже мільйонної спільноти болгар у Бессарабії – найчисельнішої компактної групи болгар-переселенців [14, с. 252]. Відродження болгарської культури в діаспорі пов'язане з діяльністю створених або відновлених сьогодні Товариств («Родолюбец», «Добруджа», «Западни покрайнини» тощо), активною видавничою діяльністю, можливостями для молоді набувати вищу освіту в Болгарії, діяльністю вчителів з Болгарії у місцях компактного проживання болгарського етнічного населення, ухвалою відповідних законодавчих актів тощо. Активно підтримуються дослідження ідентичності болгарської спільноти в межах національної інтегративної моделі низкою фондів і агенцій, котрі стимулюють розгортання дослідних проектів у регіонах компактного проживання болгар.

Упродовж 2005–2007 років у межах проекту «Міжетнічні взаємозв'язки: взаємодія культур. Болгарські переселенці у Бессарабії. Традиції та ідентичність» відбувалися експедиційні виїзди до болгарських поселень Одеської області співробітників Етнографічного інституту з музеєм БАН (тепер – Інститут етнології і фольклористики з Етнографічним музеєм БАН). Обстежено було ряд міст і сіл у Болградському, Арцизькому, Ізмаїльському, Татарбунарському, Тарутинському районах, а також у м. Одесі. Результати досліджень багатьох актуальних питань стосовно ідентичності, повсякденного життя, соціальних інституцій, організації свят, традиційних обрядів і звичаїв, культурної пам'яті «бессарабських болгар» тощо було представлено на науковій конференції «Болгари у Бессарабії – традиція і сьогодення (етнологічні аспекти)», що відбулася в Софії 2008 року, під час якої було розгорнуто фотовиставку «Експедиційні щоденники до Бессарабії» [19].

Про побутування фольклору як живої традиції в болгарських селах південно-східних і південно-західних регіонів України сьогодні свідчать як болгарські, так і українські науковці. «У болгарських селах Бердянського району фольклор, – зауважила О. Червенко, – це жива художня традиція обмеженого кола літніх

людей» [22, с. 247]. Записи цікаві й тим, що здійснені в селах (Трояни, Андріївка, Полоузівка, Софіївка, Луначарське), де «майже все населення – болгарського походження», і, попри те, що змішані шлюби не виключення, а радше правило сьогодні, воно зберігає традиції і мову своїх предків. «У 1979 році, – зауважив один з респондентів, – Ніна вийшла заміж за росіянина, і в її родині тепер розмовляють тільки російською. Звичайно, вони розуміють і болгарську, я спілкуюся з ними болгарською, також моя дружина Марія і бабуся, поки була жива. Ми дуже хотіли б, щоб наші онуки зберегли болгарську мову і традиції» [14, с. 256].

В упорядкованому О. Червенко збірнику «Болгарський фольклор Північного Приазов'я» (Бердянськ, 2012) подано записи різних фольклорних жанрів від 22 респондентів – балади, обрядові, гайдучькі, релігійні та жартівливі пісні, а також зразки міського пісенного фольклору, текст чарівної казки, народні прислів'я та приказки, дитячий фольклор тощо. Молода дослідниця добре ознайомена із ситуацією в регіоні, оскільки не лише постійно збирає й аналізує фольклор болгарських сіл Бердянського, Приазовського та Приморського районів Запорізької області, але й сама є етнічною болгаркою і переконана в необхідності подальшого дослідження фольклору болгар України, яке «неможливе без збирацької роботи в селах, де ще збереглися до нашого часу справжні перлини народної творчості» [2, с. 11]. Про чисельність болгарських сіл цього регіону свідчать історичні відомості – колишня колонія болгар у Таврії (нині – Запорізька область) була свого часу «другою великою колонією болгар», яка налічувала 47 населених пунктів з населенням понад 24 тис. осіб з культурним центром Преслав, що біля Ногайська (Приморськ) [12, с. 34].

Збереження фольклору підтримується самоусвідомленням традиції, яка формує ентитет спільноти. Чинником, що живить традицію, визнається «болгарське патріархальне село» (де діди і прадіди «плекали мову, зберігали рід, традиції і звичаї»), закритість характеру, певна аполітичність болгар-переселенців, котрі вважали бурхливі події минулого століття «російськими справами» (*руська работа*) і шукали підтримки в родині та серед «сво-

їх». В усних родинних історіях інформанти зазначають, що традиційна культура і мова, народні звичаї допомагали вистояти «роду» в найважчі часи колективізації та депортації, коли болгарська мова й імена заборонялися, дітей записували як росіян: «У родині мого батька завжди дотримувалися болгарських звичаїв та обрядів. Так було і тоді, коли ми жили на Донбасі і Таджикистані. Вдома розмовляли рідною болгарською мовою. Нам вдалося зберегти і наші національні страви. Наші улюблені свята – це Новий рік, Різдво Христове і Великдень» [14, с. 258]. За словами іншого респондента, за професією журналіста, народні свята, традиції та звичаї «залишаються серед моїх найсвітліших вражень. Як журналіст, а головне, як болгарин, я радію, що сьогодні наші традиції і звичаї, усупереч труднощам, повертаються, що молодь прагне їх відродити, а літні жінки дістають із скринь для онуків свої дівочі сукні та народне вбрання, котре зберегли...» [14, с. 258].

Фольклор спільноти як маркер ідентичності входить у поле зору дослідників в аспекті спостережень над особистісною та колективною (етичною та національною) ідентичністю, надаючи перевагу усним наративам і висуваючи вимоги «вивчення, запису, публікацій власних [інформантів – О. М.] свідчень задля нагромадження “малих історій” унаслідок добровільних, вимушених чи примусових міграцій населення, незалежно від фактів та документів офіційної історії» [4, с. 8]. Публікація в наукових виданнях таких наративів «від першої особи», без втручання збирача і дослідника, є цікавою практикою сучасного етнологічного дискурсу. В одному з таких записів «бессарабського болгарина» звучать роздуми: «Наша історія? Наша давня історія є спільною, проте за останні 180 років наші болгари пережили чимало випробувань. Бессарабія за той час десятки разів змінювала своїх господарів – росіяни, молдавани, румуни, знову росіяни, знову румуни і так далі, невідомо скільки. От і зараз – після розпаду СРСР – Україна і Молдова. Створюються нові кордони, вводяться нові порядки, треба вчити нові мови. Ще вчора ми вивчали російську, сьогодні – українську і молдавську. Якщо не знаєш мови – не можеш одержати роботу. Зведено стіну посеред Бессарабії – сті-

ну, котра розлучила брата з братом, батька із сином, і та стіна стає все більшою та міцнішою. Ніхто не знає, що буде далі. Чути голоси про повернення до Болгарії. Я хочу поїхати вчитися туди. У нашому селі переселенці із Чумлеккоя, Ямболу. Хотів би поїхати туди, аби побачити річку, про яку моя бабуся чула від своєї прабаби, що білизну прати в ній було дуже легко. Може, ще зустріну десь родичів. Ми з Болгарією одне ціле, але наша різна доля за останнє століття зробила нас різними» [14, с. 251–252].

Суперечливі думки виникають, коли звертаєшся до цих записів. З одного боку, безперечним є позитивне усвідомлення спільнотою власного національного відродження і пробудження національної гідності («Бедни, но горди!»; «Трети сме по национална гордост в света»; «...се почувствам горд, че съм българин»), що приходить на зміну почуттям вигнанства та образи, стимулює прагнення долучитися до культурно-історичних надбань та духовних цінностей країни походження, бажання вивчати рідну мову і літературу, зберігати традиції і, звичайно, подорожувати до країв своїх предків, де «неповторні, незабутні, дивні зустрічі з болгарами та Болгарією». З другого, – відчутною є ностальгія за минулим, усупереч сучасному стану, ідеалізація і патетичний захват «пошуків прабатьківщини», манливі погляди в бік «матері Болгарії», де є «стабільність». Натомість в Україні та Молдові «болгарське населення не має перспективи»; «наші діти не мають майбутнього тут» – «перспективу матимуть ті, хто переселиться до Болгарії, максимум – четверта частина болгарського населення. Сільські мешканці залишаються там, де вони є...» [14, с. 259].

На неоднозначність ситуації, коли еміграція до Болгарії не завжди є «життєвою стратегією» індивідуума, звертає увагу П. Христов на підставі проведеного 2013 року (безпосередньо перед подіями Євромайдану) опитування серед студентської молоді (як болгар, так й українців) Одеси та Одеської області. Якщо колега-викладач, етнічний болгарин говорить про себе «я – советский пацан», як іронічно зауважив П. Христов, то студентська молодь виявляє переважно українську ідентичність. Як засвідчило анкетування, лише 18 % респондентів-болгар ви-

явили бажання емігрувати до Болгарії, проти 38 %, які відмовилися від еміграції до будь-якої країни, що свідчить, вважає автор, про високий рівень громадянської свідомості молоді [див.: 23, с. 150]. І додамо: усупереч тенденціям заохочення до «демографічного донорства», актуального в умовах, коли молоді громадяни Болгарії роблять свій вибір на користь більш можливих країн.

Етнологи схильні розглядати сучасні усні наративи як «типову» для періоду переходу фольклору – по суті – форму, тобто, як побутування «масово поширених, стабільних, усних текстів» [1, с. 27], коли поряд із процесами соціальної дезінтеграції відчутними стають процеси етнічної консолідації, притаманні, звичайно, не лише болгарській спільноті. Болгарська дослідниця К. Анастасова в рамках проекту болгарського фонду з дослідження культурної взаємодії та експедиції кафедри археології та етнології Одеського державного університету (1999–2005 рр.) вивчала локальну наративну традицію в Південній Бессарабії на матеріалі поліетнічного с. Мирне Одеської області, у якому проживають 70 % старовірів. Порушуючи проблему локальної ідентичності в сучасних умовах транзиції, К. Анастасова дійшла висновку про «виникнення нового ендоніма – *бессарабці*», та про вплив соціально-економічних та політичних чинників на формування уявлень і текстів локальної традиції, у котрих переважає лексика «холодної війни» (зокрема, домінують слова-концепти *хазяїн* та *порядок*, які протиставлені *не-хазяїну* і *не-порядку*) [1, с. 25]. Намагаючись дати відповідь на питання, яким чином «відбувається розвиток етнічного та релігійного самоусвідомлення в поліетнічних поселеннях Бессарабії», як «співвідносяться традиційна культура, соціалістична спадщина та політика нової української держави в побуті та наративах місцевого населення», дослідниця аналізує притаманні регіону процеси етнічної консолідації, які знаходять вираження в етнімі *бессарабці* та опозиції *Бессарабія – не Україна*. Для наративів, які є, на думку вченої, «пострадянським фольклором», характерна певна міфологізація минулого з домінуванням концептів «хазяїна» і «порядку».

Цікава і проблемна стаття К. Анастасової викликає водночас певні запитання,

котрі виникають і з погляду існування подібних процесів в інших регіонах (як відомо, серед локальних ендонімів і термін «кримчане»). До того ж, навряд чи коректно стверджувати, як це зробила авторка, що в роки проведеного обстеження Україна запровадила «агресивну національну кампанію», і не враховувати вплив інших чинників (зокрема російських ЗМІ на Півдні України) на формування світоглядних стереотипів. К. Анастасова, можливо, умисно оминула увагою досвід української науки з проблеми ідентичності, широко залучивши, натомість, сучасні європейські дослідження, загостривши, тим самим, проблему і представивши свій «погляд зі сторони».

Спостереження українських дослідників (зокрема, О. Пригаріна і В. Колесник) виявили, що для болгарських поселень нині притаманне явище «глокалізації», розуміючи під цим терміном паралельне включення українських болгар до загальних тенденцій та локальних процесів, у чому знаходить вираження розширення варіацій культурно-суспільних практик [20, с. 464].

Тривалий час майже не висвітленими залишалися питання, пов'язані з болгарами Криму. Перші публікації, присвячені історії і культурі, з'явилися лише на початку 90-х років ХХ ст., що стало можливим після повернення на рідні землі раніше депортованих народів – кримських татар, вірмен, болгар, греків, німців. «Приголомшливий факт, – зауважила сучасний болгарський дослідник, – але доля кримських болгар є невідомою в нашому суспільстві. З моїх розмов та анкет з різними людьми усвідомлюю, що чули про депортацію кримських татар, але не болгарського населення» [6, с. 231]. Наприкінці 1990-х років болгарські етнологи розпочали етнографічне обстеження спільноти Криму, що було підтримане історичним факультетом Софійського університету, Міжнародним центром з проблем меншин та культурного співробітництва, фондом «Славяни» та іншими структурами.

Пізніше, у межах спільного проекту ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України та Інституту фольклористики та етнології з Етнографічним музеєм БАН, під час участі на Міжнародній науковій конференції «Крим в історії та культурі України», яка відбулася в межах

VII Міжнародного конгресу україністів (Сімферополь, 19–21 червня 2008 р.), було здійснено експедиційний виїзд до Сімферополя. Учасники проекту оглянули присвячену болгарам регіону експозицію краєзнавчого музею, де було представлено прекрасну колекцію народного вбрання, відвідали культурно-етнографічний центр та Кримське республіканське товариство «Паисий Хилендарски», засноване 1991 року, познайомилися з головою регіонального осередку – Іваном Абажиром і одержали від нього видання Товариства, зустрілися з болгарами – членами Товариства, записали декілька народних пісень. Актуальність обстежень зумовлювали також непоодинокі на той час тенденційні кримські публікації – «суперечлива суміш ідей звulгаризованого євразійства та політичних реалій, де ключовою інтерпретаційною схемою була концепція цивілізації», а саме: «Русско-го мира», у межах якого вибудовувалася уявна модель «слов'янського Криму» [5]. Подальші драматичні події в Криму засвідчили, що дискурс слов'янської, зокрема болгарської, ідентичності Криму в контексті української національної і державотворчої моделі необхідно було розпочинати значно раніше.

На долю болгар, як і інших етносів Криму, випало чимало випробувань. 24–25 червня 1944 року було депортовано 12 465 осіб. За 15 хв під наглядом НКВС, болгар мусили полишити домівки й залишити усе, створене працею декількох поколінь. Але ще в березні того ж року 3 тис осіб було баржею відправили, начебто, до Болгарії, проте всі вони знайшли собі могилу в Чорному морі. На відміну від депортованих кримських татар, компактно поселених в Узбекистані, болгар розселяли дисперсно на величезній території – до Росії депортовано 10 388 осіб, до Казахстану – 1868 осіб, Таджикистану – 154 особи, Узбекистану – 53 особи, а також до Киргизії та Карелії, чим знищували болгарський етнічний простір та болгарську національну культуру. На сьогодні, як засвідчують етнологічні обстеження болгарської спільноти Криму, лише поодинокі літні люди, які пережили страхіття депортації та після 1989 року змогли повернутися до своїх домівок, зберігають бліді спогади свого дитинства. За статистичними даними, чисельність

болгар у Криму, де 1999 року нараховувалося 89 етносів, становила 1302 особи (у 1997 р.), або 0,05 % від загальної кількості населення, з яких статус депортованих мали 416 осіб [6, с. 239].

Однією з актуальних проблем етнологічного дискурсу, зокрема і стосовно болгар України, є питання адаптації, що розглядається «як процес, зумовлений дією низки чинників, який супроводжується трансформацією більшості сегментів традиційної культури і формуванням її варіативності» [13, с. 10]. Болгарські науковці, розглядаючи адаптацію болгар-переселенців, наголошують на ролі традиційної виробничої культури та звичаєвої практики, релігії, етноментальних рис характеру, свідомості населення та його історичної пам'яті, на особливостях патріархального побуту тощо, завдяки яким було збережено мову, звичаї, культуру. За одним з висловів, там, де оселяється болгарин, «зацвітає *здравец* (дика герань), там виграє гайда, там п'ють вино з баклаги». Після переселення група обживає новий простір і знаходить нові топоси задля збереження колективної пам'яті та нових символів ідентичності. Окрім того, нині проблема адаптації в аспекті взаємопов'язаних питань мультикультурності, динаміки ідентичності, формування її варіантів у контексті типології міграційних хвиль у минулому та сучасності набуває особливого значення при розгляді «нової болгарської діаспори», яка, на відміну від традиційної, не монолітна [3, с. 125].

Драматичні екстремальні ситуації релігійно проявили ціннісні орієнтації етносу, котрі підтримали його культурну та історичну ідентичність і визначили таксономічну систему, в основі якої лежить певний «етнокультурний варіант» – «варіант традиційної культури» [13, с. 10]. Такий варіант можна простежити на прикладі характерної обрядової традиції, якою є «нестинарство» – обрядовий танець, під час якого виконавець босоніж проходить по розпеченому вугіллю, голосно лементуючи і тримаючи в руках ікони Святих Костянтина і Єлени. Етнорегіональна традиція фракійських болгар і греків підтримувала етнічні та культурні інтеграційні процеси (характерною є самоназва переселенців «нестинарії») на нових теренах, із притаманним комплексом обрядових дій, релігійних вірувань, елементів дохрис-

тианських традицій і культів, а сьогодні визнана як культурне явище міжнародного масштабу з внесенням до репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. В умовах депортації обрядову традицію підтримували таємно, сприяючи консолідації групи, тепер – об'єднує в «одне свято три варіанти», що побутують у Болгарії, Греції та Криму [7, с. 23].

Адаптаційні механізми підтримували життєдіяльність спільноти на нових теренах у ХІХ ст., коли за рівнем доходів у сільському господарстві (садівництво, вівчарство) болгар мали значну перевагу перед місцевим населенням, у ХХ ст., в умовах війни та депортації, коли серед найнеобхідніших речей люди брали із собою ікони, а також насіння солодкого перцю, і сьогодні, коли вони відкривають «приватні музеї» (такий діє у Феодосії), де свято зберігають родинні речі, котрі стають знаковими символами болгарської культури та ідентичності.

Джерела та література

1. *Анастасова Е.* Пост-советский фольклор и идентичность в Бессарабии // *Етнологістичка проучавања српског и других словенских језика: у част академика Светлане Толстој / уред. П. Пипер, Љ. Раденковић.* – Београд : САНУ, Одељење језика и књижевности, 2008. – 439 с. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија; књ. 3). – С. 25–35.
2. *Болгарський фольклор Північного Приазов'я / збирач та упорядник О. Б. Червенко.* – Бердянськ, 2012. – 124 с.
3. *Борисова М., Гергова Я.* Научна конференция «Българи в чужина, чужденци в България: институции, организации, общностен живот», София, ИЕФЕМ, 29–30.09.2014 // *Български фолклор.* – 2015. – № 1. – С. 125–129.
4. *Бояджиева С.* Плач и песен за родното място // *Български фолклор.* – 2001. – Кн. 1. – С. 7–12.
5. *Богомолов О., Семиволос І.* Alter ego імперії: уявлена цивілізація слов'янського Криму // *Критика.* – 2003. – № 3. – С. 8.
6. *Георгиева І.* Българите в Крим // *Фолклор, традиции, культура : юбилеен сборник в чест на Стефана Стойкова / съставители и редактори Стоянка Бояджиева, Доротея Добрева, Светла Петкова.* – София : Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 2002. – С. 231–240.
7. *Георгиева І.* Нестинарството в Крим // *Българска етнология.* – Бр. 2–3. – 2003. – С. 9–27.
8. *Горбань І. П.* Дослідження фольклору і фольклористики болгар в українській науці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика». – Київ, 2000.
9. *Горбань І.* Фольклор і фольклористика болгар в Україні. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2004. – 254 с.
10. *Дринов М.* Етнографические наблюдения А. Музыченка над болгарскими колонистами Феодосийского уезда // *Записки Императорского Харьковского университета.* – Харьков, 1902. – [Отдельный оттиск]. – 7 с.
11. *Кауфман Н.* Български народни песни от съветски фольклористи // *Българска музика.* – Бр. 9. – Год. 31. – Ноември 1980. – С. 26–30.
12. *Конєва Я. П., Шумада Н. С.* Исторична доля та народна творчість болгарської діаспори в Україні // *Під одним небом: фольклор етносів України / упор. Вахніна Л. К. та ін.* – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1996. – С. 26–44.
13. *Кушинір В. Г.* Господарсько-побутова адаптація українців південно-західного степу і Нижнього Подунав'я (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія». – Київ, 2013. – 36 с.
14. *Матеева В.* Бесарабските Българи и България – само един поглед // *Фолклор, традиции, культура : юбилеен сборник в чест на Стефана Стойкова / съставители и редактори Стоянка Бояджиева, Доротея Добрева, Светла Петкова.* – София : Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 2002. – С. 251–261.
15. *Микитенко О. О.* Рукописи Крсто Місіркова в архівосховищах Києва та Одеси як джерело славистичних досліджень // *Делото на Крсте Мисирков / Сборник од меѓународниот научен собир по повод стогодишнината од излегувањето на книгата «За македонските работи» одржан во Скопје на 27–29 ноември 2003 година.* – Т. 1 / уред. одбор Блаже Ристовски и др. – Скопје : МАНУ, 2005. – С. 105–126.
16. *Музыченко А.* Быт болгар-поселенцев Феодосийского уезда // *Этнографическое обозрение.* – 1899. – № 4. – С. 36–72.
17. *Непомнящий А.* До історії етнографічних досліджень Криму: Олександр Федорович Музиченко // *Народна творчість та етнографія.* – № 5. – 2007. – С. 19–22.
18. *Носкова І.* Крымские болгары в ХІХ – начале ХХ в.: история и культура. – Симферополь: СОНАТ, 2002. – 151 с.
19. *Пимпирева Ж.* От 12 до 14 юни 2008 г. Етнологістичкият институт с музей при БАН про-

веде научна конференция на тема «Българите в Бесарабия – традиция и съвременност (Етнологички аспекти)» // Информационен Бюлетин на БАН. – Бр. 8 – 2008 (август). – С. 13–14.

20. Страшнюк С. Ю., Пригарин О. В., Домановський А. М. Російсько-турецька війна 1877–1878 рр. та історична доля болгарського народу : V Дриновські читання у Харкові // Дриновський збірник. – Т. III. – Харків ; Софія : Академічне видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2009. – С. 457–473.

21. Цветко С. Български народни песни от Украйна и Крим / съставител Зоя Барболова. – Софія : Академічно издателство «Марин Дринов», 2005. – 178 с.

22. Червенко О. Б. Динаміка сучасного побутування болгарських народних пісень Північного Приазов'я // Слов'янський світ. – Київ, 2012. – Вип. 10. – С. 241–248.

23. Hristov P. Migration Strategies and Malleable Identities among Bulgarian Youths in the Odessa District // Contextualizing Changes: Migrations, Shifting Borders and New Identities in Eastern Europe. – Sofia : Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum; Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Science, 2015. – P. 140–156.

24. Ritual Year 8: Migrations / eds. Dobrinka Parusheva, Lina Gergova. – Sofia : Paradigma, 2014.

SUMMARY

The investigation of the ethnic culture of Bulgarians in Ukraine that started from Yu. Venelin's records in 1824 has its long history and is marked with well-known names. Valuable collections of Bulgarian folk songs recorded by M. P. Haidai (1925) and K. V. Kvitka (1930) are kept in the archives of M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristic and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. The publications of Oleksandr Muzychenko who has recorded folk materials from Bulgarians in the Crimea in the late XIXth – early XXth centuries, belong to systematic scientific research of Bulgarian community.

A number of expeditions, in particular with the participation of the folklorists from Bulgaria, has been held by the Department of Slavic Folkloristic of M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristic and Ethnology to the regions with Bulgarian population. The studying of interethnic connections in folklore as one of the priority directions attracts attention to the traditional culture of Bulgarian community in Ukraine. National and cultural rebirth at the beginning of 1990s has actualized the investigation of traditional culture as the factor of Bulgarian community identity and advanced problems connected with the analysis of ritual sphere, religion, ethnic consciousness, accenting on the modern conditions of traditional culture.

The analysis of diaspora is one of the main tasks also for Bulgarian ethnology nowadays. Problems connected both with so called *new migration* and traditional Bulgarian communities are of equal importance. Scientists appealing to many urgent and ignored before problems concerning diaspora introduce the research into the aspect of historical and cultural, as well as social and political discourse. From this standpoint the problem of adaptation is one of the central in multicultural research of identity processes dynamics and its variants formation that turn to be urgent studying the typology of migratory waves in resent and before, and especially in the context of *new Bulgarian diaspora*.

Keywords: Bulgarians in Ukraine, ethnic culture, identity, Slavic studies.